

ČOVEK I PRAVO INTELEKTUALNE SVOJINE

REZIME: Dimenzije ljudskog stvaralaštva i nivoi ljudskog dostojanstva, kao i stepen razvoja nacionalnog i globalnog pravnog poretka ogledaju se, između ostalog, i u širini primene postulata prava intelektualne svojine. Vrlo složeni društveni odnosi formiraju se i postoje u vezi sa nastankom, korišćenjem i transferom predmeta prava intelektualne svojine. Otuda proističe potreba i obaveza svih subjekata da poznaju i pravovaljano primenjuju norme ove grane prava koja zaokružuje odnose i pojave u vezi sa mnoštvom rezultata intelektualne akcije. Skoro svi predmeti koji okružuju čoveka su nečije delo i samim tim intelektualna svojina njegovog izumitelja. Izumitelj je onaj koji je posvetio vreme, novac, energiju i znanje da izmisli i napravi novu stvar. Zbog toga se njihova upotreba mora regulisati pravom. To čini pravo intelektualne svojine. Predmeti intelektualne svojine se razvrstavaju u dve osnovne kategorije:

1. industrijska svojina,
2. autorska prava i srodna prava.

Prava intelektualne svojine su napisana i širom sveta usvojena iz nekoliko važnih razloga. Njihova suštinska svrha je da: podstaknu individuu na nove pronalaskе, daju prepoznatljivost kreatora i pronalazača, pruže materijalnu nagradu za intelektualnu svojinu i obezbede dostupnost originalnih (pravih, prvih, istinskih) proizvoda.

Ključne reči: intelektualna svojina, pronalazak, industrijska svojina, stvaralaštvo, autorsko pravo, pravna zaštita.

* Docent na Pravnom fakultetu za privredu i pravosuđe, Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad

** Asistent na Fakultetu za primenjenu ekologiju Futura, Univerzitet Singidunum

*** Doktorant političkih nauka, Evropski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir UN

Umesto uvoda

Od svog postanka čovek je prevalio veliki put. Kao akter promena on je pravio krupne korake na putu stvaranja svoje održivosti. Celokupna dosadašnja poznata geneza humanoidnih bića opstajala je zbog asimilacije znanja prethodnika. Homo sapiens, Homo faber, Homo politicus, Homo economicus, Homo technologicus, Homo humanis, Homo ecologicus danas, čuvari su evolucije i pokretači razvoja. Njihova biološka konstitucija bila je i ostala obdarena tako prefinjenim potencijalima da je mogla i može postići duhovnost. Njihova duhovnost je bila i ostala stvaralačka. Duhovnost, socijalnost i nikada umirujući intelekt ljudi mogu se sagledati kao postulati sinergizma čovečanstva. Svest čoveka, koja se rađala, menjala i razvijala u svoj širini civilizacijskih tokova, kao i njegova socijalna i emocionalna inteligencija, nastajale su kao protivteža problemu znanja koje je oduvek opterećivalo čovečanstvo. Zahvaljujući neznanju, a želeći da zna i ume, čovek je stvarao.

Posmatrajući danas dugački i višeslojni niz rezultata ljudskog stvaralaštva, izgleda kao da kroz višedimenzionalnu prizmu posmatramo spojene istoriju, sadašnjost i budućnost naše konstantne pomičnosti, uviđajući da je čovek svojim radom i stvaranjem novog oduvek bio biocentričan – okrenut ka životu.

Priroda je bila dvostruko blagotvorna prema čoveku: podarila mu je mozak, a potom i obilje fizičkih i bioloških resursa na zemlji. Čoveku je preostalo samo da počne da stvara svet koristeći mozak i prirodne resurse oko sebe. Život se pobrinuo da čoveku ne manjkaju ni kreativnost ili imaginacija. Obskrbljen svim ovim instrumentarijem, čovek je započeo stvaranje različitih artikala i proizvoda za svoje potrebe, komfor i ugodnost. U prvo vreme, ljudski pronalasci i kreacije potpadali su pod državno dobro. To su bila *javna dobra*¹. Svako je mogao da koristi i kopira ove izume i nova rešenja bez ikakvih ograničenja, uzdržanosti ili plaćanja.

Ipak, prolaskom vremena (veći deo istorije), uvideo se značaj i vrednost takvih pronalazaka. Pojavio se novi aspekt u vezi sa ljudskim izumima – komercijalna vrednost. I prekretnica je bila spremna da se desi. Do kraja 20. veka, kreacije ljudskog mozga prepoznate su kao *intelektualna svojina* vlasnika kreacije (svojina određenog čoveka, vlasnika mozga koji je izumeo konkretnu stvar). Prava vlasnika nad njegovim izumom su prihvaćena i danas ih poznajemo kao *prava intelektualne svojine*. Ova prava štite vlasnička prava pod raznim kategorijama, poput: patent, industrijski dizajn, autorska prava, zaštitni žig, itd.

Kako se stvaralo pravo intelektualne svojine

Da bismo spoznali kako se i zašto stvaralo pravo intelektualne svojine moramo razumeti da se ono bavi pronalascima. A, pronalazak, kao rezultat duhovnog

¹ Od latinskog Res publica, što znači dobro od javnog značaja.

stvaralaštva, i kao predmet puno vekova kasnije uobličenog prava intelektualne svojine, vraća nas u daleku prošlost. Niko pouzdano ne zna kada je nastao prvi pronalazak i šta je to bilo, ali priča o pronalascima, koji su vodili svet kroz istoriju i doveli ga na prag posthumanističkog, postinformatičkog društva, sa sigurnošću izaziva strahopoštovanje prema izumiteljskim delima naših predaka, a i savremenika. Pronalasci stoje kao nemi tekst proizvodnje života.

Džulijan Haksli (Julian Huxley²), britanski humanist, pisac i biolog, napisao je: „Čovek je najsavršeniji instrument na zemlji. Proizlazi da je naša odgovornost zastrašujuća.“

Antičko doba, svojim poimanjem pojava i odnosa, izgradilo je mnoge stubove razvoja društva i potonjih država. Dok pronalazačka delatnost nije bila dovoljno društveno afirmisana, jer potreba unapređivanja proizvodnje nije bila značajan element društvene svesti antičkog doba, na umetnost i književnost se veoma blagonaklono gledalo, te su autori umetničkih i književnih dela uživali određena prava. Ona su, ipak, više bila skup povlašćenog statusa u društvu i pred vladarem, i moralnih prava autora da obeležava svoje delo imenom i da ga predstavlja javnosti. Pronađeni keramički predmeti nose imena i oznake autora, proizvođača tih predmeta. Već tada su se kršila autorska prava, na šta pažnju skreće rimski pesnik Marcijal³, koji pesnike koji pod svojim imenom objavljuju javnosti tuđe pesme naziva plagiarusima – kradljivcima ljudi. Danas plagijat znači objavljivanje tuđeg rada pod svojim imenom. Priznanje intelektualne svojine u antičkom dobu bilo je pitanje ugleda i časti, te pravo ne prepoznaje instituciju materijalne naknade. Ipak, u pojedinim slučajevima, neka vrsta honorara sledila je autorima od lica naručilaca umetničkih i književnih dela, koja se nazivala honorarium, preteča današnjeg autorskog honorara. Izraz mecena, što znači lice koje pomaže umetnike, je bilo prezime najpoznatijeg zaštitnika umetnika i književnika u doba Rimskog carstva.

Književna dela su se i tada umnožavala u tzv. bibliopolima i librariusima. Bibliopoli su bile prve izdavačke kuće. Autor je predavao svoj rukopis bibliopolu, za to dobijao honorarium, istovremeno gubeći pravo svojine nad delom, čiji je vlasnik postajao bibliopol. Iako je rimsko pravo u kasnijim fazama razvoja pružalo zaštitu autorima robnih znakova i davalo mogućnost autoru pravo tužbe zbog uvrede časti (ličnopravna priroda zaštite), a pojam besteslesnih stvari bio poznat, autor nije imao pravo na proizvod svog intelektualnog rada nezavisno od materije na kojoj je takav rad napisan ili urađen. Autoru je ostajalo priznanje i čast što se njegovo delo umnožava i prodaje. Rukopis se umnožavao prepisivanjem od strane robova – prepisivača. Aktivnost se sastojala iz tri dela u tri spojene prostorije. U prvoj bi čitač glasno čitao tekst stotinama prepisivača, u drugoj su stručnjaci za pravopis i gramatiku ispravljali greške, dok su se u trećoj povezivale i korićile

² Sir Julian Sorell Huxley (22 Jun 1887 – 14 Februar 1975), britanski humanist, pisac i biolog.

³ Marcus Valerius Martialis, Latinski pesnik, rođen u godinama Stare ere, 38–41.

knjige, ako se rukopis izdavao u obliku knjige, ili lepile stranice papirusa, ukoliko se delo izdavalo u rolni papirusa. Cena knjige i ugled bibliopola zavisili su od kvaliteta prepisanog teksta.

Srednji vek, često nazivan i najmračniji vek ljudske istorije, nije doneo veliko pomeranje u shvatanju prava intelektualne svojine. Feudalno društveno-ekonomsko ustrojstvo i Katolička crkva kočile su razvoj građanstva. Međutim, jedna od ključnih prekretnica za razvoj predmeta ove grane prava se dogodila pred osvit Novog veka. Nemač Johan Gutenberg⁴ izmislio je 1439. godine prvu štampaću mašinu. Štampanje i izdavanje knjiga postaje privredna delatnost u usponu, a knjiga ozbiljan tržišni proizvod sa prometnom vrednošću. Autorima se još uvek ne pruža imovinsko-pravna zaštita u smislu današnjeg autorskog prava, već tek pravo da i dalje nose lično priznanje i ubiru određenu naknadu samo u momentu predaje rukopisa izdavaču. Ime izdavača često je bilo u prvom planu na štampanom materijalu, mnogo vidljivije od imena autora. Štaviše, po izdavanju knjige od strane prvog izdavača, ostali izdavači mogli su neometano izdavati isti rukopis bez traženja ičije saglasnosti ili plaćanja naknada.

Od 16. veka vladari su počeli davati prvim izdavačima posebne beneficije, u formi javne isprave, nazvane privilegijama, kojim su štampari i izdavači sticali isključivo pravo štampanja i izdavanja nekog dela na određeni broj godina. Iako je privilegija, kao forma objektivnog autorskog prava zasnovana na dozvoli za obavljanje privredne delatnosti, nastala radi zaštite interesa štampara i izdavača, a ne autora, ona je predstavljala prvi oblik pravne zaštite u pravu intelektualne svojine, označivši početak uspostavljanja reda i poretka na polju autorskog prava, sa još uvek brojnim manama. 1445. godine data je prva privilegija štamparu Manucu iz Venecije da štampa jedno Aristotelovo delo na grčkom jezika. Prvi Zakon o privilegijama, koji priznaje izdavačima, ne i autorima, isključivo pravo štampanja i izdavanja jednog dela za određeno vreme donet je u Italiji 1603. godine.

Nedostatak postojanja subjektivnog autorskog prava, zasnovanog na pravu i moralne i imovinske svojine autora i na sadržaju svoga dela i materijalu na kome je delo urađeno, počeo se otklanjati davanjem privilegija autorima. Zanimljivo je da je jedna od prvih poznatih privilegija odobrena autorima bila lična privilegija unukama La Fontena⁵ za štampanje i izdavanje La Fontenovih Basni, data od strane Kraljevskog saveta Francuske. Bila je to jedna od prvih naznaka utemeljenja naslednog autorskog prava. I tako dolazimo do važne 1710. godine i Zakona Ane Stjuart⁶. Ovaj zakon engleske kraljice Ane Stjuart po prvi put priznao je autoru pravo na delo, kao isključivo pravo u trajanju od 14 godina od objavljivanja

⁴ Johann Gutenberg (Johannes Gensfleisch zur Laden zur Guttenberg) 1398 – 1468, nemački metalac i izumitelj, poznat po tome što je prvi štampao knjige uz pomoć pomičnih slova i tako omogućio veću pristupačnost pisane reči i brži protok znanja u renesansnoj Evropi.

⁵ Jean de la Fontaine (1621–1695) francuski pjesnik i basnopisac.

⁶ Ana od Velike Britanije (6. februar 1665 – 1. avgust 1714) kraljica Engleske, Škotske i Irske.

rada, sa mogućnošću produženja na još 14 godina, ako je autor bio živ u vreme kada je prvi period od 14 godina istekao. Ovaj prvi zakonski tekst iz oblasti autorskog prava u Engleskoj primenjivao se sve do 1911. godine kada je zamenjen Zakonom o autorskom pravu.

Jedna od najvećih civilizacijskih tekovina, Francuska građanska revolucija⁷, krajem 18. veka, ostavlja za sobom i dekrete kojima autorsko pravo karakteriše kao najsvetliji i najličniji oblik svojine, i pruža autorima doživotno isključivo pravo iskorišćavanja i raspolaganja svojim delima, a njihovim naslednicima ista prava u trajanju od 10 godina od smrti autora.

Priča o pronalascima i razvoju prava industrijske svojine, drugog sastavnog dela prava intelektualne svojine, je umnogome slična. Razvoj zanatske, robne proizvodnje i trgovine nagonio je proizvođače i trgovce da osmišljavaju nove modele proizvodnje, nove proizvode, nove načine pakovanja i obeležavanja svojih proizvoda. Oni manje kreativni imali su pomoć u brojnim istraživačima i izumiteljima. Smatrajući da su došli do nečeg novog, obraćali su se vladaru sa molbom da zaštiti njihov pronalazak i korišćenje istog. Vladar, ili pak neko u njegovo ime, je cenio novost, primenjivost i korisnost pronalaska, i u slučaju pozitivnog odgovora odobravao privilegije prvom pronalazaču ili prvom korisniku novog pronalaska ili nove delatnosti. Privilegije su se nazivale *litterae patentes* i preteča su današnjeg patenta, kao oblika pravne zaštite pronalaska.

Vladari su uglavnom davali privilegije, jer je korisnik privilegije bio obavezan da deo prihoda daje vladaru za sve vreme trajanja privilegije. Pravo volje vladara bilo je u punom jeku i primeni.

Engleska je i u ovoj oblasti bila pionir, pa je prvi pravni tekst koji je regulisao zaštitu pronalazaka bio Statute of Monopolies, donet 1623. godine. Ovde je važno napraviti sledeći komentar. Pomenuti propis nije donet da bi se regulisala pravna zaštita pronalazaka, on je samo ustanovio instituciju patenta kao oblika pravne zaštite pronalaska, već je značio pokušaj zauzdavanja veoma jakih i rasprostranjenih monopola, koji su sazrevali na plodnom tlu sistema privilegija. Profesor Slobodan Marković⁸ u knjizi „Patentno pravo“ ističe da se tada istorija privilegija konceptijski udaljavala od izvorne ideje da se nagrađuje lični doprinos opštoj stvari i približavala ideji o instrumentu kojim se pojedinac, bez obzira na lični doprinos, stavlja u službu opštih interesa. Privilegije su se iz mere koja stimuliše pronalazaštvo i privrednu delatnost pretvarale u oruđe monopolizacije privrede i kočenja tehnološkog razvoja, što je godilo jačanju apsolutizma na evropskom kontinentu.

⁷ Francuska građanska (buržoaska) revolucija započela je 1789. godine, a trajala do 1795., po nekima i 1799. godine. Najveće je dostignuće toga procesa ukidanje feudalnih odnosa u Francuskoj i u velikom broju ostalih evropskih zemalja.

⁸ Marković Slobodan, redovni profesor – Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.

Pirov skok u napred u genezi nastajanja prava industrijske svojine je učinjen 1787. godine u Francuskoj prvim Zakonom o zaštiti uzoraka (umesto termina uzorak danas se koristi termin dizajn). Zakon nikada nije stupio na snagu zbog lobiranja tekstilne industrije kojoj nije odgovaralo prethodno objavljivanje uzoraka kao uslov za dobijanje pravne zaštite. Stvarni skok usledio je 1790. godine kada je u SAD donet prvi Zakon o patentima, a već godinu dana docnije i u Francuskoj, odakle termin industrijska svojina i vodi poreklo. Pronalazaču je priznato pravo na patent kao isključivo pravo, uz vladavinu načela teritorijalnosti i vremenskog ograničenja. U veku koji je usledio francuski pravници, odgovarajući na zahteve sve dinamičnijeg razvoja robne proizvodnje, prometa i tržišta proizvoda, prvi donose prva zakonska akta u cilju zaštite robnih žigova 1803. (Zakon o manufakturama, fabrikama i radionicama) i porekla robe 1844. (Zakon protiv zloupotrebe trgovačkog imena). Njihove kolege iz Nemačke, svedoci nelojalnog ponašanja konkurentskih preduzeća na domaćem, već tada visoko razvijenom tržištu industrijske proizvodnje i trgovinske razmene, daju 1896. godine doprinos razvoju ove grane prava prvim Zakonom o nelojalnoj konkurenciji.

Težište razvoja prava industrijske svojine bilo je značajno uzdrmano iste godine u Holandiji gde je privremeno ukinut Zakon o patentima. Naime, pronalazak je od strane jednog dela teoretičara smatran ciljem i rezultatom stvaranja celokupne društvene zajednice na bazi nasleđenog i akumuliranog istorijskog znanja, i ne može biti pripisivan pojedincu sa isključivim pravom korišćenja istog. Ovakva gledišta su i danas prisutna u pravnoj teoriji, i zahtevaju značajniji osvrt. Na ovom mestu ćemo se samo dotaći stava teoretičara radne teorije koji kažu da u stvaranju jednog intelektualnog dobra ne učestvuje samo pojedinac, već je u tom dobru sadržana akumulacija opšteljudske mudrosti i znanja, te se postavlja pitanje da li individua ima prava da lišava ostale ljude prava iskorišćavanja predmetnog dobra – izuma. Dalje kažu da nemaju svi tvorci pravo na ono što su stvorili, jer bi u tom slučaju i roditelji imali pravo svojine na deci. Suprotno tome, po teoriji prirodnog prava, koje je danas uglavnom napušteno, stvaralac ima prirodno pravo na rezultate svog intelektualnog rada i društvo je u moralnoj obavezi da mu to pravo prizna. Ugovorna teorija zastupa sledeći pogled kroz prozor: između društva i pronalazača postoji ugovor, na osnovu koga izumitelj objavljuje svoj pronalazak, a društvo mu obezbeđuje monopol za korišćenje istog. S jedne strane, pojedinci su motivisani da se bave pronalazaštvom jer rezultati njihovog intelektualnog rada mogu postati pravom zaštićeni i potom ekonomski eksploatisani, dok s druge strane pravedno je da društvo posebno nagrađuje one koji svojim pronalascima čine društvu usluge.

Od međunarodnih dokumenata u razvoju prava intelektualne svojine nepobitno vredi pomenuti Parisku konvenciju iz 1884. godine kojom je osnovana Međunarodna unija za zaštitu industrijske svojine (među zemljama potpisnicama našla se i Srbija), Bernsku konvenciju iz 1886. godine kojom je osnovana Međunarodna unija za zaštitu književnih i umetničkih dela, i

Štokholmsku Konvenciju o Svetskoj organizaciji za intelektualnu svojinu 1967. godine, kada je i stvoren jedinstveni biro koji je objedinio obe unije – Uniju za industrijsku svojinu i Uniju za autorsko pravo.

Prva akta u domaćem zakonodavstvu, koja su regulisala industrijsku svojinu, bili su Zakon o fabričkim i trgovačkim žigovima i Zakon o zaštiti mustara i modela Kraljevine Srbije iz 1884. godine. Zanimljivo je da Srbija i Crna Gora nisu imale propise o autorskom pravu sve do donošenja prvog jugoslovenskog zakona iz ove oblasti 1929. godine. Do tada, u Vojvodini pod Austro-ugarskom primenjivao se Carski patent o zaštiti književne i umetničke svojine od 1846. i Zakon o autorskom pravu od 1895. godine.

Intelektualna svojina

Poznavanje prava intelektualne svojine je obaveza svakog čoveka. Čovek se u svakodnevnom životu susreće sa pronalascima ljudskog mozga: dizajn kuće, nameštaj, tepih, frižider, televizor, telefon, fotografije, slike, zidni sat, automobil, knjige, penkalo, papirne maramice, cipele, nakit, farmerke, šešir, bicikl. . . Lista je beskraja. Skoro svi predmeti koji okružuju čoveka su nečije delo i samim time intelektualna svojina njegovog izumitelja. Izumitelj je onaj koji je posvetio vreme, novac, energiju i znanje da izmisli i napravi novu stvar. Zbog toga se njihova upotreba mora regulisati pravom. To čini pravo intelektualne svojine.

Predmeti intelektualne svojine se razvrstavaju u dve osnovne kategorije:

1. industrijska svojina,
2. autorska prava i srodna prava.

Osnovna zajednička nit prava industrijske svojine i autorskog prava leži u širem predmetu pravne zaštite: oba prava štite rezultate intelektualnog stvaralaštva. Tvorac i autor dela imaju subjektivno pravo, sličnog opsega.

Razlika između ove dve podgrupe prava intelektualne svojine može se najlakše objasniti na sledeći način: pravo industrijske svojine ili pronalazačko pravo pruža pravnu zaštitu stvorenim tvorevinama na polju tehnike i industrije, dok autorsko pravo daje pravnu zaštitu stvorenim delima iz oblasti književnosti, umetnosti i nauke.

Razlika se lako da videti i u momentu nastanka prava. Tako se nastanak prava industrijske svojine vezuje za momenat donošenja akta kojim nadležni organ ili institucija u državi priznaje određenom licu, fizičkom ili pravnom, pravo koje je traženo. Suprotno tome, autorsko subjektivno pravo nastaje u trenutku nastanka dela.

Pojam prava industrijske svojine

Pravo industrijske svojine je skup pravnih normi kojima se regulišu tri grupe društvenih pojava i odnosa:

1. U prvu grupu spadaju rezultati duhovnog stvaralaštva čoveka, koji se u literaturi nalaze pod jednim zajedničkim imenom – pronalasci. Pronalazak je novo rešenje tehničkog problema, koje u odnosu na druga rešenja ima najviši stepen inventivnosti, a koje se može primeniti u nekoj privrednoj delatnosti. Drugim rečima, pronalazak je nov proizvod ili novi proces, postupak nov način da se nešto uradi. Da bi se nazvalo pronalaskom, mora biti novo, inventivno i primenjivo. Oni se štite u jednom od narednih oblika: patent, mali patent, korisni model, dizajn, tehničko unapređenje, biljne sorte, topografija integrisanih kola i know-how⁹.

Pronalazak se univerzalno štiti patentom. Patent je pravna kategorija pod kojom vlasnik pronalaska, pronalazač, može registrovati svoj izum, ako ispuni materijalne (novost i privredna primenljivost pronalaska) i formalne uslove (propisuje nacionalno zakonodavstvo). Patent uglavnom važi 20 godina od dana podnošenja zahteva za registraciju i zaštitu pronalaska. Po isteku ovog perioda izum biva dostupan svima za komercijalnu eksploataciju i postaje javno dobro.

Na ovom mestu navodimo interesantno i poučno pisanje dr Sime Jelače¹⁰ o patentima:

Edison – Svon – Pupin – Markoni – Rentgen – Tesla

Tomas Alva Edison (1847–1931) se smatra svetskim rekorderom u broju registrovanih patenata, 1093. Pored jednosmerne struje pripisuje mu se i izum prve električne sijalice. Manje je poznato da je engleski fizičar i hemičar Džozef Svon (1824–1914) stvarni pionir električnog osvetljenja i fotografije. On je napravio prvu električnu sijalicu gotovo četvrt veka pre Edisona, 1860. Dvadeset i tri godine nakon toga, Tomas Edison i Džozef Svon su formirali zajedničku firmu „Edison & Swan United Electric Lighting Company“ i otpočeli masovnu proizvodnju sijalica.

Poznato je da je Edison bio izuzetno radan, provodio je po 16 sati dnevno u svojoj fabrici. Slično je zahtevao i od svih svojih saradnika, u prvom redu inženjera. A kako je relativno rano stekao dovoljan kapital imao je moć da izume svih svojih saradnika prijavljuje isključivo samo kao svoje. Između ostalih iskoristio je i znanje Nikole Tesle, koji ga je ubrzo napustio kao poslodavca. Tu je i Aleksandar Graham Bel (1847–1922), osnivač kompanije AT&T. Evidentno je da je Bell-ov telefon poboljšan ugradnjom Edisonovih ugljenih provodnika, za šta se pretpostavlja da su izumi samoga Bela.

Kada je Pupin u jednom svom govoru pohvalio Dobrovolskog i Brauna za praktičnu primenu Teslinih naizmeničnih struja, Teslina reakcija bila je da su ga ta dvojica pokrali. Kada je Tesla 1892. najavio mogućnost slanja visokofrekventnih struja na neograničene udaljenosti i potvrdio mogućnost slanja telefonskih

⁹ Know how – određena znanja i iskustva koja se primenjuju u industrijskoj i zanatskoj proizvodnji.

¹⁰ S. Jelača: Tragovi velikih otkrića, www.teslasociety.ch/info/60/2. doc

poruka transatlantskim kablom istome se usprotivio Pupin. Ubrzo zatim Pupin je podneo svoj patentni zahtev za višelinijску telefoniju 1894. Taj zahtev je odbijen sa obrazloženjem predsednika patentnog biroa da je isto sadržano u Teslinom patentu i da predstavlja samo multiplikaciju Teslinih kola, te nema osnova za priznavanje patenta.

Poznato je da je Tesla podneo dva patentna zahteva iz oblasti radija 1897. i da su isti priznati 1900. Tesla je o istome podneo saopštenje pred Udruženjem elektroinženjera, kome je prisustvovao i Guljelmo Markoni (1874–1937). Markoni je, nakon toga, podneo svoj patentni zahtev koji je odbijen. Nakon penzionisanja predsednika patentnog biroa, Markoni je ponovo podneo patentni zahtev za radio, što je i priznato. Za isti mu je čak 1911. dodeljena Nobelova nagrada iz fizike. Konačno, odlukom Vrhovnog suda Sjedinjenih Država br. 6369 od 21.06.1943. Markonijev patent je poništen u korist Teslinog, kome je dat primat. Na žalost za Teslu odluka američkog suda stigla je prekasno, on je preminuo pre toga, 7. januara iste godine. U svojoj knjizi Mark Sajfer piše da je Tesla bio svestan piratskih delatnosti Markonija i Pupina. Markonija je Tesla nazvao parazitom i mikrobom opake bolesti, a za Pupina je rekao da se stavio Markoniju na uslugu, opredelivši se za pogrešnu stranu.

Postoji zapis prema Teslinoj tužbi kod Drury Cooper da je on još 1897. izvršio prvi eksperiment bežičnog slanja poruke od Hjustona do Vest Pointa (oko 30 km) pred oko 3000 zvanica svih struka, kada je demonstrirao i teledirigovano upravljanje.

Postoje podaci da je Tesla još 1892. eksperimentisao sa specijalnim zracima (x-zraci) i da je pred Udruženjem elektroinženjera prikazao snimke svoje šake i nožnog zgloba. Datom pronalasku Tesla nije pridavao odgovarajući značaj, snimke je zaturio u fioku u radionici i isti su izgoreli u požaru njegove prve laboratorije. Nemački fizičar Vilhem Konrad Rentgen (1845–1923) patentirao je pronalazak x-zraka 1895, za šta mu je dodeljena Nobelova nagrada iz fizike 1901.

Mali patent i korisni model su istovrsne kategorije kojima se štite pronalasci nižeg inventivnog nivoa i manjeg idejnog kvaliteta, pa samim time ne ispunjavaju uslove za patentnu zaštitu, ali takođe predstavljaju novost, prevazilaze rutinsko korišćenje tehnike i imaju primenljivost u tehnici, tehnologiji. Na primer, predmet pronalaska koji se štiti malim patentom može biti rešenje koje se odnosi na konfiguraciju ili konstrukciju nekog proizvoda ili raspored njegovih delova.

Industrijski dizajn je novi spoljni oblik proizvoda koji ujedno predstavlja novo primenjivo rešenje. Dizajn je estetski ili ukrasni aspekt nekog artikla. Može biti dvodimenzionalan, kao što su šare, linije ili boje; trodimenzionalan, poput površine ili oblika predmeta. Cilj dizajna je da doprinese atraktivnosti. Zbog svoje komercijalne vrednosti, dizajn se takođe štiti pravom, tako što se dizajn registruje protiv ograničenja korišćenja i neautorizovanog kopiranja. Zaštita traje 5 godina i

može se obnoviti na novih 15 godina. Čak su i predmeti zanatstva (tradicionalnog i modernog) predmet zaštite u kategoriji industrijskog dizajna.

Tehničko unapređenje je svaka forma racionalizacije u procesu rada primenom poznatih sredstava i postupaka sa svrhom ostvarivanja boljih efekata u proizvodnji; na primer: uzdizanje produktivnosti rada, kvaliteta proizvoda, ušteda energije, zaštita životne sredine, poboljšanje tehničke kontrole proizvoda, i dr. Kao manji stepen inventivnosti i novosti od pronalaska, tehničko unapređenje se ne može patentirati.

Biljna sorta je skup biljaka unutar jedinstvene botaničke klasifikacije najniže poznate kategorije, koji je, bez obzira da li su ispunjeni svi uslovi za priznavanje oplemenjivačkog prava, definisan izražavanjem osobina koje su posledica datog genotipa ili kombinacije genotipova i izdvojen od drugog skupa biljaka bar po jednoj od datih osobina i koji predstavlja jedinicu u odnosu na mogućnost sorte za razmnožavanje bez promena; sorta se smatra novom ako na dan podnošenja zahteva za dodeljivanje prava oplemenjivača biljne sorte reprodukcioni ili ubrani materijal te sorte nije prodat ili na drugi način otuđen od strane oplemenjivača ili uz njegovu saglasnost, a radi njenog korišćenja u Republici Srbiji duže od jedne godine ili na teritoriji druge države duže od četiri godine, odnosno duže od šest godina u slučaju vinove loze, drvenastih voćnih vrsta i ostalog drveća; sorta se smatra različitom ako se jasno razlikuje u izražavanju najmanje jedne osobine koja je posledica uticaja genotipa ili kombinacije genotipova, u odnosu na bilo koju drugu sortu čije je postojanje opštepoznato u vreme podnošenja zahteva za dodeljivanje prava oplemenjivača biljne sorte, (po važećem zakonodavstvu Republike Srbije¹¹).

Topografija integrisanih kola predstavlja trodimenzionalan raspored elemenata i međuveza u integrisanom kolu, a kolo je gotov ili međuproizvod u kome se ostvaruje određena elektronska funkcija i u kome su elementi i međuveze formirani u jednom komadu materijala.

Know-how čini skup praktičnih i stečenih znanja i iskustava koja se najčešće koriste u primeni pronalaska. To je znanje i iskustvo nematerijalnog karaktera koje se materijalizacijom u konkretnom procesu može preneti na druga lica. Know-how mora posedovati tajnost, u smislu da predmetna znanja nisu dostupna drugima, novost za sticacoca znanja, i ekonomski interes za nosioca znanja. Naučna znanja ne ulaze u domen know-how. Pravni propisi traže i zabeležku znanja na određenoj fizičkoj stvari, kao što su planovi, simulacioni modeli, tehnička dokumentacija, i sl. Ovo je izraz koji je potekao iz poslovne prakse u SAD.

2. U drugu grupu spadaju znaci razlikovanja, a to su robni i uslužni znaci – znaci koji služe za razlikovanje jednog proizvoda ili usluge od drugih, istih ili sličnih proizvoda ili usluga, i nazivi za obeležavanje geografskog porekla

¹¹ Zakon o zaštiti prava oplemenjivača biljnih sorti (Službeni glasnik RS 41/09).

proizvoda – znaci za obeležavanje porekla proizvoda. Oni se štite u sledećim oblicima: robni i uslužni žigovi, i oznake porekla proizvoda.

Zaštitni žig štiti robne marke. On može biti kombinacija reči, slova, brojeva, crteža, slika, simbola i zvukova. Zaštitni žig ne samo da štiti prava intelektualne svojine, već pruža korisniku poverenje u kupovinu određenog proizvoda. Reputacija i kvalitet su neizostavne asocijacije na ovu pravnu kategoriju. Zaštitni žig se uobičajeno registruje na 10 godina, s tim da se registracija može ponavljati nebrojeno puta, plaćanjem odgovarajuće takse.

Dell, City Bank, Coca Cola, Woolmark, Mercedes Benz samo su neki od planetarno čuvenih korporativnih trgovinskih žigova, toliko prepoznatljivih po kvalitetu da ih je teško tehnološki kopirati.

Neki od proizvoda koje svakodnevno koristimo se povezuju sa geografskim poreklom. Npr. šampanjac iz Francuske, sir Rokefort takođe iz Francuske, votka iz Rusije, pasta iz Italije, maslinovo ulje Toskana¹² takođe iz Italije, viski Balantajns iz Tenesija¹³ SAD, Lipton čaj iz Engleske, itd. Ovi i mnogi drugi prepoznativi proizvodi (prepoznativi po geografskom poreklu) mogu se zaštititi pravom i međunarodnim ugovorima zato što deo njihove komercijalne, tržišne vrednosti nedvosmisleno čini poreklo.

Razliku između žiga i geografskog porekla možemo lako videti na sledećem primeru: Švajcarska je čuvena po proizvodnji satova (poreklo proizvoda), ali Rolex je ekskluzivni robni znak istoimenog proizvođača satova iz Švajcarske.

3. Treću grupu čine istupanja i odnosi privrednih subjekata na tržištu, a u vezi sa obavljanjem određene privredne delatnosti. Oni se štite u obliku prava o zaštiti konkurencije ili o suzbijanju nelojalne konkurencije. Ova grupa predstavlja na izvestan način dopunu pravu intelektualne svojine.

Bilo bi vrlo interesantno nabrojati šta se sve ne računa pronalaskom. Od pronalaska bi trebalo razlikovati naučna otkrića, različita teorijska saznanja i metode kojima se došlo do tih saznanja, matematičke metode. Postoji saglasnost da ona pripadaju celom čovečanstvu, da predstavljaju osnovu za nastajanje pronalazaka, te da ne mogu biti predmet patentne zaštite koja je, ponovimo još jednom, isključiva. Pronalazak ne mogu biti ni prikazivanje informacija, estetske kreacije, postupci i pravila za obavljanje intelektualnih delatnosti, za igranje igara. Takođe, pronalaskom se ne smatra ljudsko telo u bilo kom stadijumu njegovog formiranja i razvoja, kao ni geni izolovani iz ljudskog tela. Podrazumeva se da su iz razloga opštih, javnih i moralnih interesa određene kategorije izuzete iz pronalazaka, kao što su: kloniranje ljudskih bića, postupci za promenu genetskog identiteta ćelija ljudskih bića, korišćenje ljudskog embriona u komercijalne i industrijske svrhe, postupci izmene genetskog identiteta životinja, ako ti postupci izazivaju patnju životinja, a bez postizanja značajne medicinske koristi za čoveka ili životinju,

¹² Toskana (tal. Toscana) je regija u središnjoj Italiji.

¹³ Tenesi (engl. Tennessee) je savezna država SAD, koja se nalazi u njenom istočnom delu.

zatim pronalasci hirurškog ili dijagnostičkog postupka ili postupci lečenja koji se primenjuju neposredno na ljudskom ili životinjskom telu osim proizvoda ili supstanci koje se primenjuju u tom postupku, životinjske pasmine ili biološki postupak za njihovo dobijanje, i sl.¹⁴

Rasprava o opravdanosti patentiranja rezultata biotehnoloških pronalazaka, rezultata genetskog inženjeringa, transgenetskog ispitivanja na životinjama i biljkama, lekova duga je i sadržajna i zavređuje posebnu pažnju.

Pojam autorskog prava i srodnih prava

Autorsko pravo je skup pravnih normi kojima se regulišu prava stvaraoaca umetničkih, književnih i naučnih dela. Ono je podeljeno, mada ne dosledno svuda, na objektivno i subjektivno autorsko pravo. Prvo reguliše odnose i pojave u vezi sa stvaranjem i korišćenjem autorskog dela, pruža zaštitu autoru i njegovom delu, i naslednicima i korisnicima autorskog dela. Drugo, subjektivno, štiti autorovu ličnost, njegovo ime i ugled, i daje autoru pravo iskorišćavanja i raspolaganja delom, kao i pravo da ostvaruje naknadu od lica kojima ustupi iskorišćavanje svoga dela.

Srodna prava obuhvataju prava interpretatora, proizvođača fonograma, proizvođača videograma, proizvođača emisija, proizvođača baze podataka i prvog izdavača slobodnog dela.

Da bi se rezultat duhovnog stvaralaštva smatrao za autorsko delo, po našem zakonodavstvu, trebalo bi da bude originalan (što je prilično subjektivna kategorija) i u nekoj izražajnoj formi (izražavanje sadržine).

Autorska prava štite: književna, pisana dela (publicistička dela, brošure, članci, recenzije, enciklopedije, zbornici, antologije, zbirke), govorna dela (predavanja, govori, besede), muzička dela (sa i bez reči), filmska kinematografska i televizijska ostvarenja, dramska, dramsko-muzička, koreografska, pantomimska, kao i folklorna dela, dela likovne umetnosti, dela arhitekture, primenjene umetnosti i industrijskog oblikovanja, kartografska dela (geografske i topografske karte), fotografije, makete, skice, računarske programe u izvornom, objektnom, izvršnom kodu, itd.

Ovakvo pravo znači ekskluzivno pravo autora da koristi ili da ovlasti drugog da koristi njegovo autorsko delo (rezultat njegovog ličnog rada). Reprodukција takvih dela, kao što su kopiranje, štampanje, javno izvođenje ili adaptacija, je zabranjena, ukoliko nije data saglasnost autora. Autorsko pravo pruža direktnu ekonomsku korist autoru sve vreme njegovog života i produžava se do 50 godina nakon smrti autora (70 godina na teritoriji našeg zakonodavstva¹⁵). Čovek se svakodnevno susreće sa velikim brojem književnih, umetničkih, muzičkih autorskih dela. Muzička dela snimljena, emitovana ili izvođena u javnosti štite se do 100 godina.

¹⁴ Zakon o patentima, objavljen u „Sl. listu SCG“ br. 32/04

¹⁵ Zakon o autorskim i srodnim pravima, 2005

Autohtono i tradicionalno znanje, folklor, kultura samo su neki od najnovijih primera dosega prava intelektualne svojine.

Umesto zaključka ili izazovi prava intelektualne svojine

Prava intelektualne svojine su napisana i širom sveta usvojena iz nekoliko važnih razloga. Njihova suštinska svrha je da:

1. podstaknu individuu na nove pronalaskе,
2. daju prepoznatljivost kreatora i pronalazača,
3. pruže materijalnu nagradu za intelektualnu svojinu i
4. obezbede dostupnost originalnih (pravih, prvih, istinskih) proizvoda.

Pitanje izazova prava intelektualne svojine je ustvari pitanje kako da se osigura budućnost stvaralaštva u digitalnoj eri. Dovoljan je latentni pogled kroz prozor da bismo videli da je globalna ekonomija satkana od rezultata intelektualnog rada. S obzirom na predviđanja futurista kako će planetarni svet izgledati, nećemo preterati ako pravo intelektualne svojine proglasimo za najvažniju granu prava u budućnosti, odmah iza iskonskog prava na život. Globalizacija je učinila predmete intelektualne svojine svima dostupne (makar informativno), a mogao bi se braniti i stav da je sama globalizacija pokrenuta iz tog razloga. Transfer intelektualne svojine postao je nezaustavljiv. Globalna ekonomija u svojstvu medijatora discipline na tržištu roba, usluga i informacija dobila je ozbiljnog igrača, ako ne i kapitena tima, u korišćenju i raspolaganju mogućnostima koja pruža pravo intelektualne svojine. Mogućnosti su, blago rečeno, ogromne. Stoga, propusti u preciznom definisanju, regulativi i primeni prava intelektualne svojine može u bliskoj budućnosti dovesti do pravog kolapsa prava na međunarodnom planu i prave anarhije u svetu zabave, kulture, medija. Piraterija (filmska, muzička i njihova mlađa sestra – softverska) je odavno u punom zamahu i stvara gubitke nacionalnim ekonomija u brojkama koje običan čovek teško može i da zamisli, pa i da izgovori.

Na Svetskom samitu o zaštiti autorskog prava, održanom u junu 2009. godine u Vašingtonu, SAD, čulo se i sledeće:

Miloš Forman¹⁶, filmski reditelj: „Ako kočimo razvoj naše kulture, zakočimo srce i dušu našeg društva“.

Robin Gibb¹⁷, pevač i tekstopisac: „Autorsko pravo nije prepreka, već mogućnost napretka, kreativnosti i komunikacije. Postojanje jakog prava autora neće ugušiti napredak digitalne utopije koju Google, Microsoft i drugi obećavaju. Autorsko pravo će promovisati takav napredak“.

¹⁶ Jan Tomáš Forman (češ. Jan Tomáš Forman, poznatiji kao Miloš Forman, rođen 18. februara 1932. godine u Časlavu, u tadašnjoj Čehoslovačkoj, danas Češkoj) filmski režiser, glumac, pisac, producent i predavač – www.sokoj.rs

¹⁷ Robin Hugh Gibb (rođen 22. Decembra 1949) pevač i pesnik, poznatiji kao član grupe „Bee Gees“ – www.sokoj.rs

Pol Vilijsams¹⁸, kompozitor: „Umetnici vole da budu poštovani, ali ne želim da moje delo bude u fioci.“

Sfere bio i nanotehnologije, genetskog inženjeringa, elektronskog poslovanja, neizostavne farmacije i medicine, alternativnog lečenja, multimedijalnih komunikacija, istraživanja kosmosa, virtualne zajednice, vanfizikalne zabave, menadžmenta otpada, proizvodnja novih energetske resursa, multidisciplinarno-idejnog kreiranja sutrašnjice, samo su neke od fascinantnih oblasti nove etape života ljudske civilizacije u kojima će izazov biti regulacija upotrebe pronalazaka i ostalih dela ljudskog uma.

Pitanja pravedne naknade za intelektualni rad i opravdanosti isključenja ostalih iz ekonomske eksploatacije rezultata intelektualnog stvaranja ostaju posebno zahvalna za debatu.

Čovek je upućen da koristi pronalazke drugih ljudi od jutra do sumraka. Život nikada nije ni bio zamisliv niti ostvariv bez upotrebe izuma drugih. Ceneći doprinos pronalazaka i njihovih ostvaritelja razvoju ljudske civilizacije od najosnovnijih potreba do hedonizma, a znajući ozbiljnost štete (nepravde – moralne i materijalne) koji može nastati nedozvoljenim korišćenjem naučnih doprinosa drugih individua, pravo intelektualne svojine se javilo kao garant neometane proizvodnje, prodaje, upotrebe predmeta kako od strane njihovih autora, tako i od strane ostalih ljudi, dajući svima do znanja benefite novih izuma. *Stoga je poznavanje prava intelektualne svojine obaveza svakog čoveka.*

Assist. prof. Vuk Raičević, Ph.D.

The assistant professor at the Faculty of Law, the University of Business Academy

Slobodan Spasić, M.Sc.

The assistant lecturer at the Faculty of applied ecology of Futura the Singidunum University

Rade Glomazić, M.Sc.

A doctoral candidate of political science, The European centre of peace and development of the University of peace

Man and Intellectual Property Rights

A b s t r a c t

Dimensions of human creativity and levels of human dignity and the degree of development of national and global legal system are reflected in the scope of

¹⁸ Paul Hamilton Williams, Jr. (rođen 19. Septembra 1940) američki muzičar, kompozitor, tekstopisac i glumac – www.sokoj.rs

intellectual property rights. Very complex social relationships are formed and are related to the creation, use and transfer of cases of intellectual property rights. Hence derives the needs and obligations of all subjects to know and apply the norms valid to this branch of law which rounds relations arising in connection with a number of intellectual activities. Almost all the objects that surround us are someone's creation and therefore intellectual property of its inventor. Originator is the one who devoted time, money, energy and knowledge to invent and create new things. Therefore, their use must be regulated by law. All these are the cases of intellectual property rights.

Intellectual property is divided into two basic categories:

1. Industrial Property
2. Copyright and Related Rights

Intellectual Property Rights were written and adopted worldwide for several important reasons. Their essential purpose is to: encourage the individual to create new inventions, provide recognition to inventors and creators, provide material rewards for intellectual property and ensure the availability of the original products.

Key words: intellectual property, invention, industrial property, creativity, copyright, legal protection.

Literatura

1. Vesna Besarović, *Intelektualna svojina*, četvrto, dopunjeno i izmenjeno izdanje, Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu, 2005.
2. Marković, S. M., *Patentno pravo*. Beograd: Nomos, 1997.
3. Jelača, S. *Tragovi velikih otkrića*, www.teslasociety.ch/info/60/2.doc
4. *Zakon o zaštiti prava oplemenjivača biljnih sorti*, Službeni glasnik RS 41/09
5. *Zakon o patentima*, Sl. list SCG br. 32/04
6. *Zakon o autorskim i srodnim pravima*, 2005
7. Sokojs, organizacija muzičkih autora Srbije – www.sokojs.rs